

УДК 340.12:1:572.02:347.96/99(477)

Завальнюк В. В., Перший віце-президент,
ректор Національного університету
«Одеська юридична академія»,
к.ю.н., професор

Правова культура правосуддя в Україні

Тема правосуддя в Україні у антропологічному вимірі має актуальний характер, оскільки культура правосуддя займає важливе місце у формуванні всієї правової культури в Україні. Людина є центральним елементом в процесі здійснення правосуддя, тому необхідний гуманний захист її прав та свобод.

Ключові слова: антропологія права, судова влада, правова культура, людина, правосуддя, професійно-судова культура.

Тема правосуддя в Україні в антропологічному вимірі має актуальний характер, оскільки культура правосуддя займає важливе місце у формуванні всієї правової культури в Україні. Людина є центральним елементом в процесі здійснення правосуддя, тому необхідний гуманний захист її прав та свобод.

Ключевые слова: антропология права, судебная власть, правовая культура, человек, правосудие, профессионально-судебная культура.

Theme of justice in Ukraine in the anthropological dimension is relevant, because the culture of justice plays an important role in shaping the entire legal culture in Ukraine. The man is a central element in the process of justice so requires humane protection of his rights and freedoms.

Keywords: anthropology of law, the judiciary, legal culture, people, justice, vocational and judicial culture.

Важливою особливістю сучасного етапу розвитку правової реальності є його перехідний характер. Тому потрібно з'ясувати зміст складових поняттєвого апарату людинорозуміння з використанням правового досвіду, що дозволить впорядкувати існуюче різноманіття термінів, які стосуються сутнісної характеристики людини, удосконалити понятійний апарат, що сприятиме розв'язанню проблеми неоднозначної інтерпретації антропологічних концепцій, визначити співвідношення терміно-понять у даній сфері, удосконалити мову юриспруденції, а також визначити роль та місце людини у антропологічних дослідженнях. Для цього потрібно сформувати певні відношення до самого права, а саме правову культуру для працівників різних гілок влади, особливо судової.

У зв'язку з наведеним, важливим є визначення підходів у дослідженні антропології права. Тому для антропології права важливими стають принципи права, на яких формується правосуддя в Україні, оскільки право, здобуваючи автономію стосовно інших форм соціальної регуляції, має всі необхідні умови для поширення сфери свого застосування.

Цьому відповідає класичне вираження різниці між традиційними та сучасними суспільствами. Перші повинні були характеризуватися високою інтегрованістю індивіда, високим рівнем правової культури правосуддя в державі [1].

Правосуддя — одна з основних функцій державно-правової діяльності, що здійснюється судом шляхом розгляду цивільних і кримінальних справ. Це особливий вид застосування закону судом у випадках, строго визначених законом, коли вирішення спору зачіпає права та інтереси громадян, підприємств, установ

і організацій, коли визнання особи винною у вчиненні злочину і призначення їй покарання у кримінальній справі пов'язано з можливістю обмеження або позбавлення її судом таких благ, як честь і гідність, майна, особистої свободи, або, за наявності невинності підсудного, – виправдання його.

Оскільки суд за допомогою здійснення правосуддя виконує особливо важливу і відповідальну функцію, корінним чином зачіпає життєво важливі інтереси як особистості, так і суспільства, правомірні і природні наполегливі зусилля, що робляться суспільством для його контролю, суворого дотримання ним духу і букви закону в межах встановлених суспільством законодавчих форм. Культура правосуддя має на меті поєднати доктрину регулювання соціальних відносин і судову практику здійснення правосуддя з гуманізмом, з інтересами суспільного розвитку особистості.

До об'єктивних факторів, що визначають рівень правової культури правосуддя, слід віднести:

- 1) вдосконалення та застосування законодавства;
- 2) використання в судовому процесі досягнень науково-технічного прогресу для підвищення оперативності, економічності судових дій, а також для здійснення контролю за діяльністю самого суду;
- 3) встановлення науково обґрунтованої середньої робочої норми судді (часу, необхідного для юридичної обробки одного судового документа, а також для організації роботи суду) та ін.

Правову культуру судових кадрів обумовлюють такі суб'єктивні чинники, як рівень професійних знань, особистий життєвий досвід, досвід судової практики, а також розуміння відповідальності за якість виконуваної роботи.

Судово-професійну культуру судових кадрів, і особливо суддів, складають сукупність правових і моральних знань, що характеризують судові кадри як фахівців, їх гідність, майстерність і навички, зрілість, моральність і авторитетність.

Якщо питання про помічників суддів в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» [2] майже вирішене (ст. 151), то з судовими секретарями – ні. Тому однією з найважливіших проблем є проблема їхньої підготовки, культурно-організаційного рівня правосуддя, в чому визначається професіоналізмом секретаря судового засідання. Для якісного виконання посадових обов'язків секретарю судового засідання необхідно мати вищу юридичну освіту, стаж роботи (не менше 3 років) в судових органах, схильність саме до цієї роботи, відповідні індивідуально-психологічні якості. Однак на практиці в судах не завжди можна зустріти секретаря, який повністю відповідає цим вимогам.

Правова культура поведінки юриста в судовому процесі вимагає від нього не тільки дотримання конституційних принципів правосуддя, принципів цивільного і кримінального процесу, норм Цивільного процесуального та Кримінального процесуального кодексів, а й виконання традиційних форм культури процесуального ритуалу [3].

Правова культура судового засідання не знає поділу порушень на суттєві і несуттєві, а складається зі скрупульозного виконання всіх процесуальних і моральних норм. А.Ф. Коні писав: «Можна наполегливо бажати, щоб у виконання норм обрядів, якими супроводжується відправлення правосуддя, вносився смак, почуття міри і такт, бо суд є не тільки розгляд справи, а й школа. Тут етичні

вимоги зливаються з естетичними, виправдовуючи свій внутрішній зв'язок» [4].

До особистісних властивостей культури суддів належать естетичні смаки, тобто вміння грамотно, чітко висловлювати свої думки, не вживати неприпустимих виразів, уміння одягатися і носити мантію, володіти собою, забезпечувати доступну інформацію, порядок, чистоту робочого кабінету і т. д.

До змісту внутрішньої культури суддів та інших учасників судового процесу належать професіоналізм, кваліфікація, культура почуттів, індивідуально-вольові, психологічні особливості особистості (темперамент, характер), комунікативні якості та ін. [5]. Уміння судді в будь-якій, найскладнішій ситуації проявити самостійність і твердість, не піддатися «тиску навколишнього середовища» — одна з найважливіших вимог судової етики.

Для суду найцікавішою є громадська думка про розглянуту справу. Однак суду треба вміти відрізнити справжню громадську думку від уявної, не піддаватися настроям, які іноді мають місце і неминучо чинять тиск на суддів, правильно виконувати високий моральний борг судді, прокурора, слідчого.

Підтримка вироку громадською думкою значно підвищує його ефективність. Суд — школа морального виховання. Переконливий показ аморальності злочину в ході судового розгляду конкретних справ має велике моральне значення.

На суддів покладено надзвичайно важливі обов'язки діяти від імені України взагалі та судової влади зокрема. Етичні аспекти професійної діяльності суддів періодично стають об'єктом уваги правознавців — вчених і практиків: М.І. Клеандрова, А.С. Коблікова, А. Маркова, Н. Радутного, Л.С. Халдєєвої [8; 9; 10; 11] та інших. На сьогоднішній день, як правило, це пов'язано з помітним дефіцитом моральності в діяльності судів — як в поведінці суддів, так і сторін. Він зумовлений низкою причин, серед яких:

- 1) зниження рівня морального потенціалу у відносинах між людьми в умовах економічних перетворень та соціальної нестабільності,
- 2) недостатня забезпеченість статусу судді гарантіями його незалежності (особливо неналежний рівень матеріального забезпечення),
- 3) недостатня «якість» законодавства, чинного і прийнятого в період його реформування.

Згідно зі ст. 55 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», особа, вперше призначена на посаду судді, набуває повноважень судді після прийняття присяги судді такого змісту: «Я, (ім'я та прізвище), вступаючи на посаду судді, урочисто клянусь об'єктивно, неупереджено, незалежно та справедливо здійснювати правосуддя, підкоряючись тільки закону і керуючись принципом верховенства права, чесно і сумлінно виконувати обов'язки судді, дотримуючись морально-етичних принципів поведінки судді, не вчиняти дій, що порочать звання судді і принижують авторитет судової влади» [12].

Судді повинні поважати і почитати судову гілку влади як таку, що має особливий рівень суспільної довіри, і піклуватися про підтримку та підняття авторитету всієї правової системи. Міжнародні акти, зокрема Основні принципи незалежності судових органів (1985 р.) встановлюють, що принцип незалежності судової влади наділяє суди правом і обов'язком забезпечувати справедливість судового розгляду і повагу прав сторін (п. 6). Крім того, п. 10 зазначеного документа безпосередньо передбачає, що судді повинні мати високі моральні

якості і здібності, а також відповідну підготовку та кваліфікацію в галузі права [13]. Аналогічне положення було пізніше закріплене і у Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи про незалежність, дієвість та роль суддів (1994 р.), яка передбачає, що всі рішення стосовно професійної кар'єри суддів повинні ґрунтуватися на об'єктивних критеріях, а відбір і кар'єра суддів – на основі заслуг, враховуючи кваліфікацію, чесність, здібності та вміння [14].

Суддя залишається суддею 24 години на добу, тому певні види поведінки, які є прийнятними для інших осіб, можуть бути заборонені для суддів.

Суддя повинен розуміти, що він знаходиться під постійною ретельною увагою громадськості.

Якщо під час виконання професійних обов'язків або під час позасудової діяльності у судді виникає сумнів щодо етичності свого рішення або дії, то йому не слід приймати рішення або дію, поки він не переконається в їх відповідності нормам професійної етики.

Питання етики судді регулюються системою законів та інших документів, у т. ч. і міжнародних організацій, які регламентують відносини діяльності та поведінки судді як носія судової влади, наділеного широкими повноваженнями. Перш за все, це розділ VIII Конституції України, Закон України «Про судоустрій і статус суддів», Кримінальний процесуальний кодекс України та інші закони, а також Європейська хартія про статус суддів, резолюція Генеральної Асамблеї ООН про принципи незалежності судових органів, Бангалорські принципи діяльності суддів, рекомендації Комітету міністрів Ради Європи, документи Міжнародної асоціації суддів та Європейської асоціації суддів.

Частина 2 ст. 127 Конституції України вказує на те, що професійні судді не можуть належати до будь-яких політичних партій або профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» є базовим нормативно-правовим актом, що регулює діяльність судді.

При здійсненні правосуддя суддя повинен дотримуватися Конституції і законів України, забезпечувати повний, всебічний та об'єктивний розгляд судових справ у встановлені (розумні) законом терміни, дотримуватися вимог службової дисципліни та розпорядку роботи суду, не розголошувати відомості, що становлять державну, військову, службову, комерційну та банківську таємницю, таємницю нарадчої кімнати, відомості про приватне життя громадян та інші відомості, які їм стали відомі під час розгляду справи в судовому засіданні.

Професійна етика суддів визначається Кодексом суддівської етики, затвердженого V З'їздом суддів України 24 жовтня 2002 року. Зазначені в ньому норми спрямовані на вирішення етичних питань, пов'язаних зі статусом суддів. Крім того, існують певні етичні вимоги до суддів, визначені в документах загального характеру. Наприклад, в ч. 1 ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод йдеться про право кожного на «...справедливий відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом ...». Фактично аналогічні положення закріплені в ст. 10 Загальної декларації прав людини, п. 1 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права.

Судді повинні дотримуватися їх у своїй професійній, громадській діяльності та приватному житті з метою утвердження незалежності та неупередженості судової влади, зміцнення її авторитету в суспільстві.

Таким чином, як свідчить антропологія права, наука, теорія та практика звертається до нової парадигми системи правосуддя лише тоді, коли зіштовхується з такими антиноміями (онтологічними протиріччями), що у рамках колишньої парадигми не мають свого вирішення. Сучасне правознавство також підійшло до ряду антиномій, серед яких, центральною є неадекватність дійсності сформованих уявлень другорядної — пасивної ролі особистості у правовій детермінації, що нібито цілком визначається грою соціальних факторів. Тому довіра суспільства до судової гілки влади є надзвичайно важливим фактором, враховуючи роль і статус судді в демократичному суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Колоскова И.Ю. Юристы как социально- профессиональная группа / И.Ю. Колоскова, Н.Я. Соколов // Государство и право. — 2003. — № 10. — С. 63-70.
2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 р. № 2453-VI // Офіційний вісник України. — 2010. — № 55/1. — Ст. 1900.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. // Офіційний вісник України. — 2012. — № 37. — Ст. 1370.
4. Кони А.Ф. Нравственные начала в уголовном процессе / А.Ф. Кони / Избранные произведения / Кони А.Ф.; Сост.: Амелин А.Б. - М.: Госюриздат, 1956. — С. 19-49.
5. Кодекс професійної етики судді. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://court.gov.ua/969076/67885465345/>
6. Основні принципи незалежності судових органів // Права людини і професійні стандарти для юристів. — Амстердам-Київ: Укр.-Америк. бюро захисту прав людини, 1996. — С. 28-31.
7. Про статус суддів: Закон України від 15.12.1992 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — №8. — Ст. 56.
8. Клеандров М.И. Социально-психологические и морально-этические проблемы формирования судейского корпуса / М.И. Клеандров // Журнал российского права. — 1999. — № 12. — С. 48-52.
9. Кобликов А.С. Юридическая этика / А.С. Кобликов. — М.: НОРМА — ИНФА - М, 2000. — 168 с.
10. Марков О. Нравственные начала судейской профессии (опыт и размышления) / О. Марков // Российская юстиция. — 2001. — № 11. — С.43-45.
11. Халдеев Л.С. Судья в уголовном процессе: Практическое пособие / Л.С. Халдеев. — М. Юрайт, 2000. — 501 с.
12. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
13. Международные нормы о правах человека и применение их судами Российской Федерации. — М.: Права человека, 1996. — 432 с.